

8. Mishina T. M. Semejnaja psihoterapija i dinamika obraza sem'i / T. M. Mishina // Psihigiena i psihoprofilaktika. – L., 1983. – S. 21-26.
9. Ryzhkova A. V. «Obraz sem'i» u detej doskol'nogo vozrasta i ih roditel'ej: Dis... kand. psihol. n. / 19.00.13 - psihologija razvitija i akmeologija / Alena Viktorovna Ryzhkova; Ros. gos. ped. un-t im. A. I. Gercena. – SPb., 2009. – 171 s.
10. Hamitova I. Ju. Teorija semejnyh sistem Mjurreja Boujena / I. Ju. Hamitova // Semejnaja psihologija i semejnaja terapija. – 2002. – № 1. – S.3-40.
11. Homentausks G. T. Sem'ja glazami rebjonka: Deti i psihologicheskie problemy v sem'e / G. T. Homentauskas. – Ekaterinburg: U-Faktorija, 2006. – 192 s.
12. Jejdemiller Je. G. Psihologija i psihoterapija sem'i / Je. G. Jejdemiller, V. Justickis. – SPb.: Piter, 2001. – 652 s.

Кравченко К. В.

Образ будущей семьи через призму воображения ребёнка

В статье представлены взгляды учёных на исследование понятия «образ семьи». Осуществлён анализ общих характеристик образа семьи – родительской и будущей. Источников - 12.

Ключевые слова: ребёнок, образ семьи, воображение, семья.

Kravchenko K.V.

The image of the future of the family through the prism of the imagination of the child

The article presents the views of scientists to study the notion of the "image of the family." Implemented analysis of the general characteristics of the image of the family - parents and future. Sources - 12.

Key words: child, family image, imagination, family.

Кравченко Катерина Василівна – здобувач кафедри психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди», м. Переяслав-Хмельницький.

УДК 159.923.33

Лазорко О.В.

**ПРОФЕСІЙНА БЕЗПЕКА: ЕМПАТІЙНІ РЕЗЕРВИ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ**

У статті наведено результати дослідження емпатійних ознак ефективної професійної самореалізації майбутніх фахівців соціономічних професій. Розроблена програма емпіричного дослідження, а також комплекс використаних методів математичної обробки результатів дослідження дає змогу конкретизувати емпатійний зміст професійної самореалізації в межах особистісної безпеки цих фахівців.

Ключові слова: професійна безпека, емпатія, самореалізація, професійна самореалізація, майбутні фахівці соціономічних професій.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження психології самореалізації майбутнього фахівця зумовлена реальними проблемами професійної безпеки особистості, яка на сучасному етапі розвитку суспільства характеризується гострими взаємопов'язаними суперечностями – між вимогами щодо забезпечення безпеки професійного середовища як фактору соціально-політичної і національної безпеки та реальним станом функціонування професійної сфери, що не забезпечує такої безпеки, між досвідом модернізації та інновації у професійній сфері та відсутністю готовності фахівців входження і реалізації себе у цій сфері, між значущістю умов успішного функціонування фахівця та недостатнім вивчення його психологічних ознак та характеристик, які забезпечували б його психологічну безпеку. Вважаємо, що питання розгляду психологічного змісту самореалізації майбутнього фахівця дасть змогу уреалізувати актуальні питання професійної безпеки особистості. Особливого змісту набуває емпатійний зміст професійної самореалізації майбутніх фахівців соціономічних професій, адже саме для цієї професійної групи, емпатійні ознаки набувають неабиякої значущості в контексті набуття емоційного комфорту продуктивної самореалізації.

217

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі професійної безпеки особистості присвячено чимало робіт у вітчизняній та зарубіжній психології, але в той же час заявлені здобутки потребують внесення ясності у досить розмите смислове поле даного поняття. Тому, обираючи тему, увага зосереджувалась на конкретизації параметрів вивчення цього психологічного феномену, до якого віднесено емпатійну сферу самореалізації особистості. Класичне визначення самореалізації передбачає врахування розуміння процесу здійснення можливостей розвитку Я за допомогою власних зусиль, співдіяльності, співтворчості з іншими людьми (ближнім і дальнім оточенням), соціумом і світом у цілому. В той же час, самореалізація припускає збалансований і гармонійний розвиток різних аспектів особистості шляхом надання адекватних зусиль, які спрямовані на розкриття генетичних, індивідних і особистісних потенціалів. У найзагальнішому вигляді самореалізація як процес реалізації себе – це здійснення самого себе в житті і повсякденній діяльності, пошук і утвердження свого особливого шляху в цьому світі, своїх цінностей і сенсу існування кожної миті.

Передусім психологічні можливості особистісної самореалізації зосереджені у вивченні внутрішнього світу особистості у її життєвих планах, перспективах, очікуваннях, цілях, ідеалах та подіях майбутнього. З огляду на досліджуваність проблеми в психологічній науці, можна сказати, що вона отримала свій емпіричний статус завдяки конкретним дослідженням К. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва, І. Батраченко, А. Брушлинського, Ж. Вірної, С. Рубінштейна, О. Старовойтенко, В. Татенка, Т. Титаренко та ін. Соціальні аспекти стали предметом дослідження у низці робіт філософів та соціологів (І. Бестужев-Лада, В. Москаленко, Н. Сарджвеладзе та ін.). Багато цінної інформації знаходимо у теоретико-емпіричних доробках, присвячених вивченню взаємозв'язку смислової сфери особистості та емпатійних процесів в контексті вивчення самореалізації особистості (Б. Братусь, Г. Балл, С. Борисенко, О. Колісник, Л. Коростильова, С. Максименко, Т. Павлюк, В. Моляко, О. Саннікова та ін.); та особливості соціально-психологічного розвитку студентської молоді (Я. Гошовський, О. Дусаविцький, Е. Еріксон, Н. Машенко, Н. Повакель, А. Реан, Н. Чернишев, Ю. Швалб та ін.).

Мета статті – теоретичне та емпіричне обґрунтування емпатійних резервів самореалізації майбутніх фахівців соціономічних професій як центрального критерію їх професійної безпеки.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Аналіз теоретико-методологічних засад вивчення емпатії як потужного психологічного механізму самореалізації особистості дає усі підстави розглядати емпатію як емоційний та когнітивний процес; а також як своєрідний психічний стан і властивість особистості. Узагальнюючи опрацьовані матеріали будемо розглядати емпатію як когнітивно-афективну здатність, суть якої полягає в умінні давати опосередковану емоційну відповідь на переживання іншого, в поєднанні з рефлексією його внутрішніх станів, думок і почуттів. Також розглядаючи емпатію як специфічну форму психічного відображення суб'єктом об'єктивної реальності, можна припустити, що вона є одним з механізмів суб'єкт-суб'єктних відносин. В теоретичному аналізі підкреслюється, що психічні стани, котрі найбільш часто і сильно переживаються у формі співчуття і співпереживання, беруть участь у формуванні стержневих, стійких властивостей особистості, вольових характеристик, умінні використовувати здібності у виробленні глибоких емпатійних почуттів до інших людей в процесі взаємодії з ними. Узагальнене розуміння емпатії зконцетроване у її розумінні як особистісного утворення, яке зумовлене діяльністю та умовами (ситуацією) соціального середовища, а емпатійність – це властивість особистості, яка проявляється в інтуїтивній потребі до емпатії, закладена в емоційній структурі людини і розкривається під час контакту з суб'єктом. Загалом, емпатія є засобом, яким користується особистість для реалізації своїх здібностей і поставленої мети. Виходячи з такої характеристики емпатії, стає зрозумілим необхідність її зумовленості у професійній діяльності фахівців соціономічних професій.

Вивчення теоретико-методологічних основ тлумачення ефективної самореалізації, демонструє багатоаспектність його розуміння, де особливу увагу заслуговує суб'єктний підхід в межах гуманістичної та екзистенціальної психології. Одним з найсуттєвішим проявом суб'єктності людини є її *саморозвиток* як прагнення до самореалізації як здійснення можливостей розвитку Я за допомогою власних зусиль, співдіяльності, співтворчості з іншими людьми (ближнім і дальнім оточенням), соціумом і світом у цілому. Самореалізація припускає збалансований і гармонійний розвиток різних аспектів особистості шляхом надання адекватних зусиль, які спрямовані на розкриття генетичних, індивідних і особистісних потенціалів. У найзагальнішому вигляді самореалізація як процес реалізації себе – це здійснення самого себе в житті і повсякденній

діяльності, пошук і утвердження свого особливого шляху в цьому світі, своїх цінностей і сенсу існування кожної миті.

Теоретичне обґрунтування проблеми, де емпатійність розглядається як регулятивний механізм професійної самореалізації майбутніх фахівців соціономічних професій, дало змогу розробити програму фіксації, аналізу й оцінки емпатійних резервів професійної безпеки особистості.

Для емпіричного підтвердження сформульованих нами теоретичних положень було проведено дослідження на вибірці 188 студентів соціономічних спеціальностей 2-го та 3-го курсів Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (студенти спеціальностей «психологія», «філософія» та «соціальна педагогіка»). Під час формування вибіркової сукупності було дотримано усіх вимог до її змістовності та еквівалентності. Виконання вимог критерію змістовності вибірки досягалося шляхом підбору вибірки, що відповідала предмету дослідження та висунутим дослідницьким гіпотезам. Слідування критерію еквівалентності виражалось у нормальному розподілі емпіричних даних, отриманих з усієї вибірки.

Основними методами дослідження стали: теоретичні (аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, систематизація наукової літератури з питань вивчення проблеми); емпіричні (бесіда; тестування із використанням методик: методика «Незавершені речення» С. Борисенко; опитувальник діагностики самоактуалізації особистості (О. Лазукін в адаптації Н. Каліна); тест-опитувальник особистісної зрілості; методика діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі; особистісний опитувальник FPI (модифікована форма В). При обробці результатів дослідження використовувалися методи математичної статистики: непараметричний критерій Краскела-Уоллеса (для встановлення міжгрупових відмінностей у рівнях прояву основних психологічних характеристик у вибірках студентів). Статистична обробка даних здійснювалась за допомогою комп'ютерного забезпечення SPSS для Windows, версія 13.0.

Основною тезою дослідження є положення, що розвинута емпатія особистості, яка супроводжує її ефективну самореалізацію, зумовлена мотиваційними, комунікативними та особистісними компонентами суб'єкта діяльності. Базовою методикою у дослідженні виступила методика визначення особистісної зрілості, за результатами якої усі випробувані студенти поділені на 2 групи: 1 група – студенти (n=102) із високими показниками особистісної зрілості (середній бал складає від 50 до 99 балів); 2 група – студенти (n=86) із низькими показниками особистісної зрілості (середній бал складає від (від 0 до 49 балів).

Специфіка вибірки дослідження дала можливість провести порівняльний аналіз у двох досліджуваних групах. Результати тест-опитувальника особистісної зрілості продемонстрували статистично значущі відмінності у розподілі середньогрупових показників за шкалами. Результати застосування непараметричного критерію Н Крускала-Уоллеса до сформованої матриці емпіричних даних методики вивчення особистісної зрілості подано у таблиці 1.

Таблиця 1

Результати обрахунку Н-критерію Крускала-Уоллеса для визначення психологічних відмінностей показників особистісної зрілості досліджуваних студентів

Діагностичні показники	Група 1	Група 2	Хі-квадрат	Стандартне відхилення	p- рівень значимості
	Ранги				
Мотивація досягнення	172,3	221,9	51,999	2	.000**
Я-концепція	199,3	197,1	30,323	2	.000**
Почуття обов'язку	160,6	229,9	64,021	2	.000**
Життєва установка	207,6	201,4	56,670	2	.000**
Близкість з іншими	239,1	187,0	107,875	2	.000**

Примітка: рівень достовірності: ** p ≤ 0,001.

Аналіз розподілу показників цієї методики в досліджуваних групах студентів показав, що існують суттєві відмінності за усіма показниками. Так, загальна тенденція прояву відмінностей полягає у тому, що для студентів групи 1, які мають високий рівень особистісної зрілості, властиві виражені *життєва установка*, що проявляється в домінуванні довірливого ставлення до людей («Людя потрібно довіряти, але при цьому потрібно без виключення усіх перевіряти») та до світу в цілому («світ може бути хорошим, якщо життя людей буде наповнено добротою, для чого потрібно

докладати усі сили», цілеспрямованості та ініціативності («потрібно брати з невдачі якомога більше життєвих уроків», «в досягненні мети докладати власних зусиль та наполегливості», «при критиці іншими людьми потрібно розібратися в причинах критики», «не допускати серйозного ризику і у випадку програшу не піддаватися азарту»), розвинутому почутті допомоги іншим («при наявності зайвих грошей, допомагати родичам та близьким людям») та *психологічна здатність до близькості з іншими людьми*, що проявляється у розвинутому вмінні контактування з близькими та родичами («не згадую про невдачі, щоб не створити проблем для співрозмовника», «ціню близьких людей за духовними інтересами», «готовий зустрітися кожен день з друзями, родичами, близькими людьми для відвертих розмов», «людина подобається мені, якщо я знаю її давно»).

Для студентів групи 2, які мають низькі показники особистісної зрілості, найвищими виявилися показники *мотивації досягнень*, що проявляється у розвинутій самооцінці власних можливостей і постійному прагненні до самовдосконалення («прагну з'ясувати причини невдачі, щоб в подальшому удосконалити свої уміння», «противник має бути майстром, який перевершує мене, дає більше шансів вдосконалюватися», «досягати успіхів в усіх починаннях», «в спробах досягти успіху в житті потрібно покладатися на власні зусилля та наполегливість») та *почуття обов'язку*, що проявляється у сформованій громадянській позиції щодо життя у суспільстві («прагну вивчити умови державного розвитку в інших країнах світу, щоб співставити з ними стан у своїй країні та мріяти про його покращення», «багато читаю, так як мене хвилюють події, які відбуваються в суспільстві»).

Слід відмітити, що за шкалою «Я-концепція» середньогрупові показники в групах 1 і 2 виявилися на однаковому рівні вираження, що є закономірним адже ця інтегральна шкала вміщує спільні ознаки попередніх шкал, а відповідно дає можливість стверджувати, що групи студентів з високим та низьким рівнем особистісної зрілості мають багато спільного у змісті їх особистісної зрілості.

За результатами методики «Незавершені речення» С. Борисенко, отримані дані в досліджуваних групах демонструють відмінності домінування показників емпатійного процесу. Для розгляду і порівняння особливостей емпатійного процесу в підгрупах студентів з високими та низькими показниками соціальної зрілості нами були введені усереднені показники усіх його компонентів. Усереднений показник розраховувався як частка від ділення середнього показника по компоненту на кількість запитань (пунктів), які включені в даний компонент. Для зручності аналізу і порівняння результатів цей показник збільшувався у десять разів. Для цього маємо усі підстави, оскільки для кожного з пунктів використовувалася ідентична шкала оцінювання відповідей. Потреба в усередненому показнику виникла у зв'язку з тим, що різні компоненти розраховувалися за різною кількістю пунктів, і прості середні значення не були сумірними між собою.

Розглянемо особливості емпатії представників групи 1, для яких найвищим є показник позитивної установки на інших людей (Хусер=7,71), виражені показники моральної свідомості (Хусер=6,28) та емоційної ідентифікації (Хусер=5,95); найменшим виявився показник особистісної рефлексії (Хусер=4,66).

Наведемо приклади завершення речень даної методики у цій групі. Так, речення, що включені в шкалу характеру спрямованості на інших людей зазвичай закінчувалися так: речення 5 «Якщо інших мало хвилює музика, що зворушила мене до глибини душі ...» - «... я здивований, але намагаюсь зрозуміти, чому», «... шкода, можна було б разом послухати, але про смаки не сперечаються», «... спробую переконати, щоб радіти разом»; речення 16 «Якщо на концерті у філармонії мене починає душити кашель» - «... доведеться вийти із зали», «... встаю і виходжу», «... намагаюсь стриматися, але якщо не зможу - тихесенько вийду». Речення, що включені у шкалу поведінки, мотивованої рівнем моральної свідомості: речення 10 «Якщо я дуже втомилася і бачу, що до єдиного вільного місця, на яке я збиралася сісти, наближується інша жінка ...» закінчували частіше «... що вдієш, нехай сідає», «... поступлюся, але буду сердитися», «... можливо їй ще важче»; речення 13 «Якщо при мені суворо, але справедливо сварять мені малознайому людину...» закінчували «... мені ніяково», «... мені соромно, ніби мене сварять», «... доведеться мовчки слухати, хоча дуже неприємно». Речення, що входять до компоненту емоційної ідентифікації, як-от речення 15 «Коли люди, які мене оточують не поділяють моєї радості ...» закінчували «... радію сама», «... неприємно, але переживу», «... я намагаюсь її приховати», «... шкода, радістю хотілося б поділитися, але нічого не вдієш - приймаю настрої інших»; речення 31 «Якщо я бачу, що людина, яка щойно сміялася разом з іншою, раптом замовкає і починає неприродно посміхатися ...» закінчували «... мене це насторожує чи все з нею

гарзд», «... мені стає не по собі», «... перевозжу розмову на іншу тему» або «... намагаюся з'ясувати, що відбувається». Речення, що належать до компонента особистісної рефлексії: речення 12 «Якщо я увімкнула музику, а людина, що сиділа поруч, підняла голову і подивилася на мене ...» закінчували «... сиджу і слухаю», «... запитаю, чи не заважає», «... можливо, їй вона заважає», «... можливо їй не подобається саме ця музика»; речення 19 «Якщо мені дуже захочеться посміятися або пожартувати над кимось ...» закінчували «... спробую пожартувати обережно», «... пожартую із задоволенням», «... перш ніж це зробити, добре подумаю», «... звичайно можна, якщо хочеш нажити ворога», «... по-доброму пожартую».

Студентам групи 2 властиві вираження позитивної спрямованості на інших людей (Хусер=6,07), емоційної ідентифікації (Хусер=5,5), особистісної рефлексії (Хусер=5,05), в той час як показник моральної свідомості (Хусер=2,51) суттєво нижчий. Наведемо приклади закінчення речень представниками цієї групи. Так, речення, що входять у шкалу характеру спрямованості на інших людей, закінчували так: речення 4 «Коли мені доводиться телефонувати людині з повідомленням про не дуже приємні новини...» найчастіше зустрічалися закінчення такого типу «... що поробиш, доведеться повідомляти», «... мені якось не по собі», дуже рідко «... намагаюся пом'якшити своє повідомлення» або «... намагаюся швидше сказати і забути»; речення 14 «Якщо після сварки зі мною інша людина стає похмурою і задуманою ...» відповіді були «... мені стає дуже зле», «... я переживаю», «... шкодую про сварку», інколи «... я думаю як залагодити свою провину» або «... мені байдуже»; речення 25 «Якщо на зборах мені потрібно сказати про недоліки іншої людини» найчастіше зустрічалися закінчення як-от «... не піду на збори», «... не буду казати, бо переживаю за неї», «... не буду казати про недоліки при всіх, це дуже образливо для неї».

Речення, що входять у шкалу розвиненості процесів емоційної ідентифікації представники цієї підгрупи закінчували так: речення 8 «Коли я згадую, як суворо розпікав товариша, який завинив перед мною, не даючи йому і слова сказати у відповідь ...» - «... мені стає соромно, неприємно, моторно», «... я сварю себе», «... мені соромно за себе». Речення, які входять у шкалу розвиненості процесів особистісної рефлексії випробувані найчастіше закінчували так: речення 23 «Якщо людина з якою я вимушена спілкуватися, викликає в мене відразу та огиду...» - «... намагаюся уникати її», «... дратуюсь, але намагаюся приховати своє роздратування»; речення 26 «Якщо мене образила людина, яку потрібно привітати з днем народження, я запрошена до неї» закінчували «... не піду», «... привітаю по телефону або листівкою», «... дивлячись хто образив і як».

Дещо інша картина спостерігалася нами при аналізі речень, що належать до компонента поведінки, мотивованої рівнем моральної свідомості суб'єкта. Так наприклад, речення 10 «Якщо я дуже втомився і бачу, що до єдиного вільного місця, на яке я збирався сісти, наближується інша жінка мого віку...» закінчення були такого характеру «... намагаюся сісти раніше за неї», «... можу посваритися», «... поступлюся, але дуже злюся». Речення 13 «Якщо при мені суворо, але справедливо сварять мало знайому мені людину ...» викликає реакції – «... мовчки слухаю», «... я ніяк не переживаю», «... також його сварю», «... я погоджуюсь з тими, хто його сварить, підтримую їх». Речення 20 «Якщо я лежу на сонячному пляжі і мені не хочеться ворухити ні рукою, ні ногою, а сусідська дитина просить піти половити з нею крабів ...» закінчували «... я розумію її бажання, але прошу мене залишити у спокої», «... обурююся і кличу її батьків», «... не звертаю на неї уваги».

Подальший аналіз потребує перевірки передбачення про рівність міжгрупових середніх та дисперсій розподілу показників мотиваційних, комунікативних та особистісних властивостей студентів за рівнем їх особистісної зрілості.

Основним діагностичним інструментарем визначення мотиваційних характеристик студентів виступила методика діагностики самоактуалізації особистості О. Лазукіна в адаптації Н. Каліна. Середньогруповий розподіл показників опитувальника діагностики самоактуалізації особистості показав, що між досліджуваними групами студентів є відмінності за усіма показниками методики. В групі 1 найвищими виявилися показники цінностей, погляду на природу, високої потреби в пізнанні, креативності, автономності, спонтанності, саморозуміння, автентичності; в групі 2 найвищі показники зафіксовані за шкалою орієнтації в часі та гнучкості в спілкуванні. Результати застосування непараметричного критерію Н Крускала-Уоллеса до сформованої матриці емпіричних даних методики діагностики самоактуалізації особистості подано у таблиці 2.

Результати обрахунку Н-критерію Крускала-Уоллеса для визначення психологічних відмінностей показників самоактуалізації досліджуваних студентів

Діагностичні показники	Група 1	Група 2	Хі-квадрат	Стандартне відхилення	p- рівень значимості
	Ранги				
Орієнтація в часі	177,0	193,4	4,003	2	.135
Цінності	230,8	177,8	61,669	2	.000**
Погляд на природу людини	254,6	169,5	120,439	2	.000**
Потреба в пізнанні	228,9	172,2	48,705	2	.000**
Креативність	251,1	144,0	84,070	2	.000**
Автономність	255,3	152,3	98,155	2	.000**
Спонтанність	249,9	164,8	95,558	2	.000**
Саморозуміння	233,1	180,4	73,166	2	.000**
Аутосимпатія	251,9	156,4	91,368	2	.000**
Контактність	211,7	207,0	84,385	2	.000**
Гнучкість в спілкуванні	196,2	222,9	100,488	2	.000**

Примітка: рівень достовірності: ** $p \leq 0,001$.

Аналіз розподілу показників цієї методики в групах студентів з різним рівнем особистісної зрілості показав, що існують суттєві відмінності за усіма показниками, окрім показника орієнтації в часі. Так, загальна тенденція прояву відмінностей полягає у тому, що для студентів групи 1 і групи 2, властиві вищі показники за шкалою *цінності*, що виражається у таких переконаннях студентів, як-от: головне в житті – робити добро та служити істині; людина повинна трудитися, щоб реалізувати свої здібності та бажання; талант і здібності означають більше ніж обов'язок; для цих студентів виконання цікавої та творчої за змістом роботи може бути без винагороди, адже більша частина того, що вони роблять, приносить їм задоволення, і як наслідок, живуть із відчуттям щастя і життєвої цілісності та справедливості.

Показники *погляду на природу* в досліджуваних студентів груп 1 і 2 демонструють високий прояв вміння студентів вірити людям, адже вони переконані, що більшості людей можна довіряти, адже люди – істоти не егоїстичні; віра в людські можливості виражається у прагненні цих студентів до щирих гармонійних міжособистісних стосунків, адже вони переконані, що здійснюючи вчинки, люди керуються взаємними інтересами; їх природня симпатія і довіра до людей робить їх неупередженими та доброзичливими у відношеннях до інших людей.

Висока *потреба в пізнанні* у студентів груп 1 і 2 виражає їх сутність постійного пошуку чогось нового та цікавого, вони докладають зусиль щодо відстеження новинок літератури і мистецтва, а інколи просто шукають відповідь на цікаве питання, незважаючи на витрати часу, адже вони вважають, що зусилля, яких вимагає пізнання істини, варті того в силу переживання пізнавального задоволення. Переважно такі студенти правильно зробили свій професійний вибір, адже вони легко відчувають свої когнітивні ресурси, готові до вузьких спеціалізацій за рахунок добре розвинутих вмінь та навичок, які готові постійно порівнювати, оцінювати та відстоювати. Така пізнавальна стабільність виражається у їх глибокому переконанні, що «вік живи – вік учись».

За шкалою *прагнення до творчості або креативності* теж помітні статистично значущі відмінності розподілі даних між групами: студенти досліджуваних груп 1 і 2 виявилися більш креативними, адже їх загальне творче ставлення до життя дозволяє їм приймати ризикові рішення та знаходити в складних ситуаціях принципово нові варіанти їх рішення; вони вважають, що творчість повинна приносити людям задоволення, при цьому є дуже важливим, як часто людина переживає радощі пізнання і творчості; ці студенти переконані, що сенс життя полягає в творчості, а талант і здібність важать більше, ніж обов'язок, тобто в їх життєвому просторі завжди віднайдеться час для творчості.

Виходячи з того, що *автономність* є головним критерієм психічного здоров'я особи, її цілісності і повноти, то виявилось закономірним, що зафіксовані емпіричні дані за цією шкалою виявилися вищими у студентів із високим рівнем особистісної зрілості – вони рідко замислюються над тим, наскільки правильна їх поведінка; часто приймають ризиковані рішення; не схильні задумуватися над тим, чого чекають від них оточуючі; у них завжди є своя власна точка зору з важливих питань; свої проблеми вони вирішують так, як вважають за потрібне; критика практично не впливає на їх самооцінку; вони впевнені, що кожен може прожити своє життя так, як йому хочеться, навіть «білою вороною», якщо це потрібно.

Цікавими є відмінності у показниках за шкалами *спонтанності*, яка є похідною від упевненості в собі та довіри людини до навколишнього світу: так студенти обох груп головним життєвим кредо вважають твердження, що «головне призначення волі – підштовхувати зусилля і збільшувати енергію людини», тому їх притаманні щирість в емоціях та думках, які проявляють до інших людей, вони не соромляться проявляти свою ніжність та не відчувають докорів сумління, якщо на когось сердяться, тобто вони довірять своїм зненацька виниклим бажанням і вважають, що висловити свої почуття є важливим за будь-яких обставин. Важливою ознакою спонтанності є розвинуте вміння розкривати себе іншому, ніколи не боятися бути самім собою та проявляти легкість та природність у ставленні до інших людей.

Розвинуте *саморозуміння* у студентів досліджуваних груп 1 і 2 засвідчує їх чутливість і сензитивність до власних бажань: вони завжди розуміють свої почуття і добре знають, які почуття вони здатні відчувати, а які – ні, ці студенти знають і легко примірюють свої слабкості, і як наслідок з легкістю приймають наявність протиріч в самих собі. Їх поведінку часто супроводжує прагнення до досягнення внутрішньої гармонії, тому їм важко підміняти власні смаки і оцінки зовнішніми соціальними стандартами, комфортною зоною існування є їх інтровертований світ.

Дуже близькою ознакою до саморозуміння є *аутосимпатія*, яку розглядають як природно основу психічного здоров'я і цілісності особи. Саме тому емпіричні дані за цією шкалою є суттєво високими у студентів обох груп: вони впевнені та врівноважені, адже переважно вони собі дуже подобаються, дуже добре ставляться до компліментів з будь-якого приводу, і не дуже засмучуються, якщо їм не вдається бути досконалими; їх витриманість зумовлена вмінням керувати бажаннями та емоціями, вони не соромляться своїх слабкостей та не люблять згадувати про минулі неприємності; а внутрішня витривалість є ознакою вираженою віри в себе, навіть за умов, коли дуже важко вирішити певні проблемні ситуації, їх почуття самоповаги не залежить від набутих досягнень, критика не впливає на самооцінку, що в цілому дозволяє переживати їм відчуття любові від інших, що в цілому є результатом їхньої здатності любити інших людей.

Контактність студентів обох досліджуваних груп вимірює їх товариськість, вміння встановлювати тривалі та доброзичливі стосунки з оточуючими: в суперечці завжди прагнуть зрозуміти точку зору співрозмовника, в розмові вмінють висловлювати свою позицію щодо ситуації та співрозмовників, відкриті інтересам та поглядам інших людей; їх виражена повага до людей проявляється у їх толерантності та гнучкості, люди їх рідко дратують, адже успіх в спілкуванні для них є залежним від здібностей широго розкриття себе іншій людині.

Вивчення компонентів особистісно-комунікативної сфери досліджуваних студентів проводилося за допомогою методики діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі та особистісного опитувальника FPI (форма B).

Середньогруповий розподіл показників методики діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі показав, що між досліджуваними групами студентів є відмінності за усіма показниками методики. В групі студентів із високим рівнем особистісної зрілості середньогрупові показники за певними шкалами складають вище 8 балів, що має специфічні особливості прояву переоцінки власних можливостей у прояві особистісних властивостей міжособистісної взаємодії, зокрема за октантою 1 (владність, лідерство), октантою 2 (незалежність, домінування), октантою 4 (недовірливість, скептицизм), октантою 5 (покірність, сором'язливість), октантою 6 (залежність, слухняність); а також зафіксовано середньогрупові показники вище 10 балів за октантою 3 (прямолінійність, агресивність), октантою 7 (співробітництво, конвенційність) та октантою 8 (відповідальність, великодушність). В групах студентів із низькими показниками особистісної зрілості середньогрупові показники за шкалами методики не перевищують 8 балів, що засвідчує специфічну закономірність прояву особистісних властивостей. Результати застосування непараметричного критерію Н Крускала-Уоллеса до сформованої матриці емпіричних даних методики діагностики міжособистісних стосунків подано у таблиці 3.

Таблиця 3

Результати обрахунку Н-критерію Крускала-Уоллеса для визначення психологічних відмінностей показників міжособистісних стосунків досліджуваних студентів

Діагностичні показники	Група 1	Група 2	Хі-квадрат	Стандартне відхилення	р- рівень значимості
	Ранги				
Октана 1	243,2	147,3	66,350	2	.000**
Октана 2	275,0	132,0	152,490	2	.000**
Октана 3	272,8	139,3	146,307	2	.000**
Октана 4	261,4	155,4	120,861	2	.000**
Октана 5	246,5	163,3	83,441	2	.000**
Октана 6	246,7	155,6	76,863	2	.000**
Октана 7	248,5	147,9	78,693	2	.000**
Октана 8	270,2	139,7	137,440	2	.000**

Примітка: рівень достовірності: ** $p \leq 0,001$.

Для студентів із високим рівнем особистісної зрілості властивим у міжособистісних стосунках є виражена владність та прагнення до лідерства, їм властива загострена незалежність та домінування, надмірна прямолінійність, що супроводжується критицизмом та недовірливістю, в той же час вони є схильні до співробітництва у формі вираженого альтруїзму та гіперсоціальних установок. Для студентів із низьким рівнем особистісної зрілості властиві показники впевненості у собі, орієнтації на змагання, вони прямолінійні, настирні у досягненні мети з певною долею нонконформізму та нерішучості; для них важливою є підтримка зі сторони оточуючих, тому вони вміють налагоджувати дружні стосунки з референтною групою та окремими людьми, а виражена готовність взаємодіяти з іншими людьми будується на почутті відповідальності.

Суттєвим доповненням до отриманих результатів виступив середньогруповий аналіз показників особистісного опитувальника FPI (модифікована форма В), де домінуючу позицію прояву в групі студентів обох досліджуваних груп займають такі особистісні властивості як комунікативність, врівноваженість, відкритість та інтровертованість. Результати застосування непараметричного критерію Н Крускала-Уоллеса до сформованої матриці емпіричних даних особистісного опитувальника FPI подано у таблиці 4.

Аналізуючи отримані дані, можна зазначити, що для студентів з обох діагностованих груп властивими є риси комунікабельності (прояв соціальної активності, потреба та прагнення до спілкування), врівноваженості (висока стресостійкість, оптимістичність, активність, впевненість у собі), відкритості (прагнення до довірливо-відвертої взаємодії з оточуючими, до спілкування, відкритість новому досвіду, висока самокритичність), екстраверсії (комунікабельність, відкритість, оптимістичність, активність, дружельюбність).

Таблиця 4

Результати обрахунку Н-критерію Крускала-Уоллеса для визначення психологічних відмінностей показників особистісного опитувальника FPI у досліджуваних студентів

Діагностичні показники	Група 1	Група 2	Хі-квадрат	Стандартне відхилення	Р
	Ранги				
Невротичність	169,2	183,8	3,387	2	.184
Спонтанна агресія	173,7	181,2	1,870	2	.393
Депресивність	182,9	181,0	0,037	2	.981
Роздратованість	152,5	184,4	21,168	2	.000**
Комунікабельність	206,2	177,1	14,125	2	.001**
Врівноваженість	201,0	181,8	11,604	2	.003*
Реактивна агресивність	150,8	188,5	19,969	2	.000**
Соромязливість	202,1	178,2	9,887	2	.007*
Відкритість	198,9	182,5	9,483	2	.009*
Екстра-інтроверсія	208,3	181,1	20,168	2	.000**
Емоційна лабільність	158,7	184,5	12,320	2	.002**

Примітка: рівень достовірності: * – $p \leq 0,01$; ** $p \leq 0,001$.

Отримані результати свідчать, що рангові показники діагностичних критеріїв відрізняються між собою, що демонструє диференціацію психологічних особливостей респондентів з різним

рівнем вираження особистісної зрілості. Статистично значущими ($p \leq 0,01$, $p \leq 0,001$) виявились відмінності між переважною більшістю діагностичних критеріїв, що ще раз підтверджує правомірність диференціації студентів за рівнем особистісної зрілості. Проте варто зауважити, що на особливості вираження різного рівня особистісної зрілості не мають впливу такі психологічні характеристики досліджуваних як: невротичність, спонтанна агресивність та депресивність ($p \geq 0,10$). Ці особистісні характеристики не мають основоположного впливу на процеси формування та трансформації особистісної зрілості студентів.

Висновки. На основі проінтерпретованих та узагальнених результатів проведеного дослідження можемо скласти психологічний профіль емпатійної сфери у професійній самореалізації особистості, де визначальну позицію займає блок мотиваційної сфери молоді людини, на відміну від комунікативного, і особливо особистісного. Ще усе дає змогу зробити узагальнений висновок, що емпатія як психологічний механізм самореалізації особистості є мотиваційним утворенням, в якому локалізовані внутрішні потреби і прагнення людини до ефективного самоздійснення у соціальному житті.

Перспективами досліджень проблеми вбачаємо у подальшу верифікацію когнітивних та емоційних чинників емпатії особистості у її ефективному саморозвиткові в ознаках особистісної зрілості та соціальної ідентифікації, а також у розробці корекційно-розвиваючих технологій ефективного особистісного зростання засобами формування емпатійності майбутніх фахівців соціономічних професій.

Література

1. Бююль А. SPSS: Искусство обработки информации. Анализ статистических данных и восстановление скрытых закономерностей: пер. с нем. – СПб. : ДиаСофтЮП, 2005. – 608 с.
2. Наследов А.А. Математические методы психологических исследований. Анализ и интерпретация данных / А.А. Наследов. – СПб. : ООО Речь, 2004. – 392 с.

References

1. Buhl A., SPSS: Iskusstvo obrabotki informatsii. Analiz statisticheskikh dannykh i vosstanovleniye skrytykh zakonomernostei [Art of information processing. Statistical data analysis and hidden regularities restoration.], SPb: DiaSoftYuP Publ., 2005. – 608p.
2. Nasledov A.A., Matematicheskiye metody psikhologicheskikh issledovaniy. Analiz i interpretatsiya dannykh [Mathematical methods of psychological researches. Analysis and data interpretation], SPb: ООО «Rech" Publ., 2004. – 392p.

Лазорко О.В.

Профессиональная безопасность: эмпатийные резервы самореализации будущих специалистов социономических профессий

В статье представлено результаты исследования эмпатийных признаков эффективной профессиональной самореализации будущих специалистов социономических профессий. Разработанная программа эмпирического исследования, а также комплекс использованных методов математической обработки результатов позволяет конкретизировать эмпатийное содержание профессиональной самореализации в пределах личностной безопасности этих специалистов.

Ключевые слова: профессиональная безопасность, эмпатия, самореализация, профессиональная самореализация, будущие специалисты социономических профессий.

Lazorko O.V.

Professional safety: Empathic backlogs of self-realization of future specialists of social professions

The results of research of empathic signs of effective professional self-realization of future specialists of social professions are presented in the article. Worked out program of empiric research, and also the complex of the used methods of mathematical treatment of results allows to specify empathic maintenance of professional self-realization within the limits of personality safety of these specialists.

Key words: professional safety, empathy, self-realization, professional self-realization, future specialists of social professions.

Лазорко Ольга Валеріївна – кандидат психологічних наук, доцент, докторант кафедри загальної та соціальної психології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.